

Sobczuk, Elżbieta

Rozwój przestrzenny Krasnegostawu w świetle źródeł pisanych oraz badań i nadzorów archeologicznych

Archeologia Polski Środkowowschodniej 5, 136-145

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ELŻBIETA SOBCZUK

ROZWÓJ PRZESTRZENNY KRASNEGOSTAWU W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ PISANYCH ORAZ BADAŃ I NADZORÓW ARCHEOLOGICZNYCH

Krasnystaw położony na niewielkim wzniesieniu, na lewym brzegu Wieprza, stanowił od dawna atrakcyjny pod względem topograficznym, obronnym i glebowym teren do rozwoju osadnictwa. Znaleźiska archeologiczne potwierdzają istnienie ciągłości w zamieszkiwaniu go przez człowieka od schyłkowego paleolitu (X tys. p.n.e.) poprzez kolejne epoki prehistoryczne po czasy nowożytności. Skupiska stanowisk obserwujemy wzdłuż Wieprza.

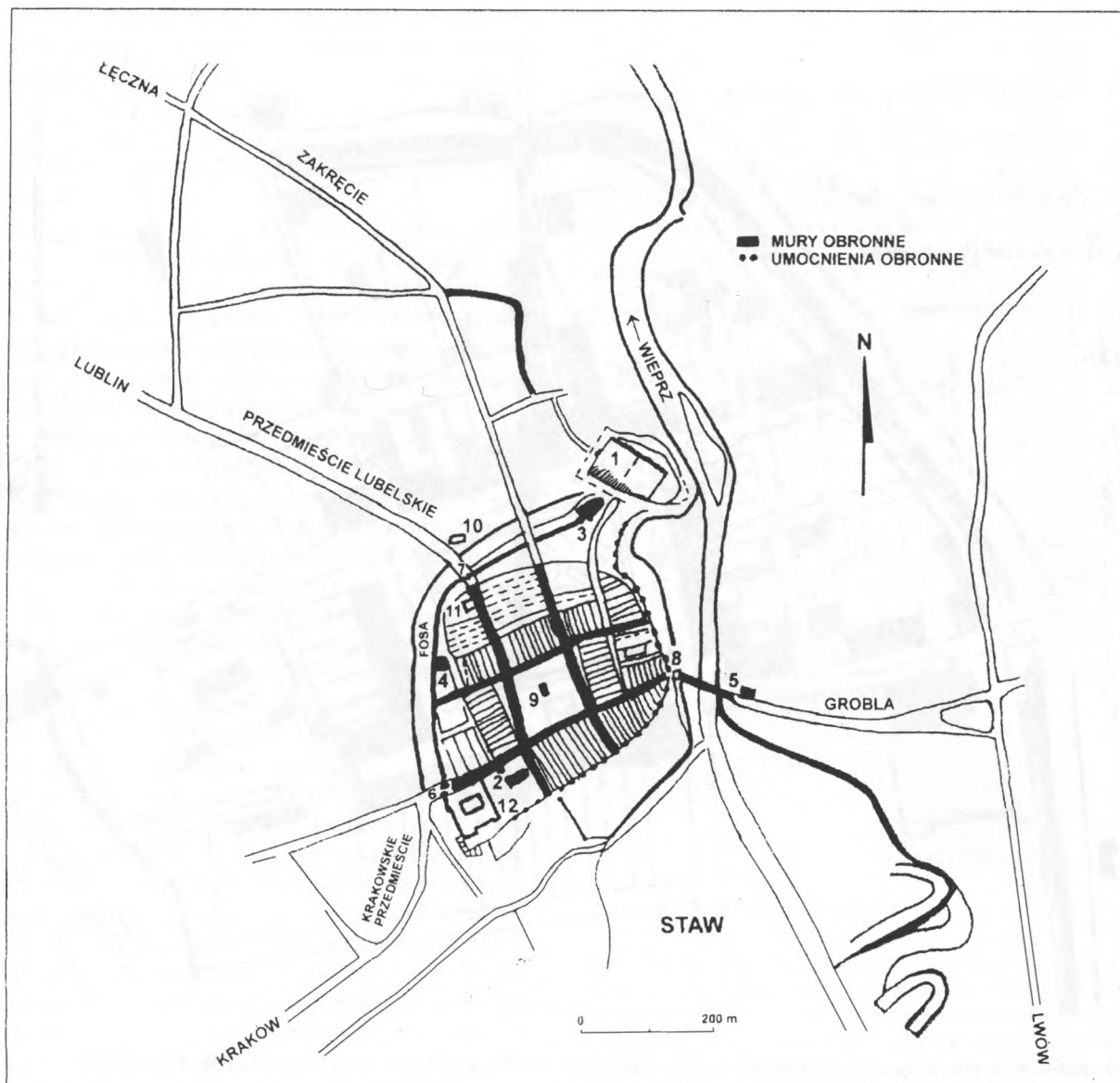
Dzięki nim oraz pisanim źródłom historycznym, planom, zwłaszcza geodezyjnym możemy prześledzić dzieje oraz rozwój przestrzenny miasta. Dotychczasowe badania archeologiczne przeprowadzono w różnych jego częściach. Poddano im najważniejsze obiekty np. zamek, umocnienia obronne, częściowo zabudowania przyrynkowe podczas odnawiania kamieniczek. Przebadań wymaga hipotetyczna lokalizacja najstarszego grodu warownego, usytuowanego w miejscu pierwotnej przeprawy przez Wieprz, w którym należy dopatrywać się początków Krasnegostawu, zwanego wcześniej Szczekarzowem. Pierwsza wzmianka o jego istnieniu pojawia się w kronice hipackiej pod datą 1219. Późniejsze walki polsko-litewskie o Ruś halicko-włodzimierską przyczyniły się do podpisania w 1366 r. traktatu w Opatowie, na mocy którego Kazimierz Wielki otrzymał w lenno księstwo chełmsko-bełzkie z należącym doń Szczekarzowem. Temu władcy przypisuje się wzniesienie murowanego zamku tuż nad Wieprzem, w odległości ok. 700 m na południe od drewnianego ruskiego grodu (dzisiejsza północno-wschodnia część miasta, okolice obecnego amfiteatru; ryc. 1,3). Powstanie zamku przyczyniło się zapewne do zmiany miejsca przeprawy przez rzekę, która odtąd znajdowała się w jego sąsiedztwie (K. Pawłowski 1968, s. 8).

Hipotetyczne miejsce usytuowania najstarszego grodu w rejonie obecnych ulic Kołowrót i Kacza nie zostało dotychczas przebadane archeologicznie. Niwelacja terenu zalewanego przez rzekę sprawiła, że nastąpiły w nim wielkie przeobrażenia. W związku z tym miejsce, na którym stał gród obecnie niczym nie wyróżnia się w terenie. Jedną z hipotez głosi, że został zniszczony przez najeźdźców (Tatarów?), inna że zalany przez Wieprz, w wyniku czego nie pozostał po nim ślad (K. Pawłowski 1968, s. 6-7). Ubiegłoroczne nadzory przeprowadzone przy ul. Kaczej (ryc. 3) nie przyniosły wymiernych efektów w postaci materiału zabytkowego. Przyczyn tego stanu rzeczy można doszukiwać się w płytkim i wąskim

wykopie pod przyłączy kanalizacyjne, w którym penetracja była utrudniona. Ponadto zaobserwowano silne przesiąkanie wód gruntowych. Uchwycono jednak warstwę (kulturową?) czarnej, mokrej i zbitej ziemi, która pojawiła się na różnych głębokościach: 70 cm, a im dalej od rzeki tym głębiej (do 130 cm). Nad nią widoczne były kolejne warstwy współcześnie nawiezionej piasku, ziemi z gruzem a pod nią całec – mokry, zbity less z domieszką zielonkawego iłu, a miejscami pomarańczowo-czerwoną domieszką żelazistą.

O wyglądzie zamku murowanego informują nas źródła historyczne, jak ryciny oraz badania archeologiczne przeprowadzone w 1984 i 1985 r. przez P. Borucha oraz w 1998 r. przez St. Gołuba (ryc. 3), które objęły część terenu zajętego przez średniowieczny zamek (pozostała jego część uległa zniszczeniu podczas budowy amfiteatru w latach 70-tych XX w.). W ich trakcie pozyskano materiał zabytkowy w postaci ceramiki datującej najstarszą fazę budowy zamku na XIV-XV w. (P. Boruch 1984, s. 13) wzniesionego w miejscu „dużej, wielokulturowej osady pradziejowej zamieszkiwanej przez różne grupy ludności (m.in. kultury łużyckiej, przeworskiej)” (S. Gołub 1998, s. 4). Osada musiała być rozległa skoro podczas ubiegłorocznych nadzorów archeologicznych nad wykopami pod instalację gazową (E. Sobczuk 1999) zarejestrowano na profilu S (odcinek A) warstwę kulturową czarnej, mokrej i zbitej ziemi, pojawiającą się na głębokości 70 cm, pozbawioną jednakże zabytków archeologicznych (ryc. 3). Pod nią zarysowała się warstwa nasypowa w postaci piasku o miąższości 40 cm i szarej ziemi (30 cm). W dalszej jego części czytelna była wyłącznie warstwa szaro-czarnej nawiezionej ziemi, wykorzystywanej zapewne pod uprawy ogrodowe przez sąsiadujących z zamkiem augustianów. Calca nie osiągnięto przy wykopie głębokości 100 cm.

Powróćmy do badań archeologicznych z 1984 i 1985 r., w trakcie których odkryto pozostałości wału ziemnego otaczającego zamek od wschodu, które „zalegały na warstwie z XIV-XV w. i przykryte były warstwą zawierającą ceramikę od XVI w. do współczesnej” (P. Boruch 1984, s.13). Odsłonięto również fragmenty muru ogrodzeniowego zbudowanego z opoki i cegieł łączonych zaprawą wapienno-piaskową (P. Boruch 1984, s. 14), którego istnienie potwierdzają źródła historyczne (K. Pawłowski 1968, s. 61, 69, 87, 91). Należy więc sądzić, że otoczenie zamku pierścieniem wałów i fos oraz

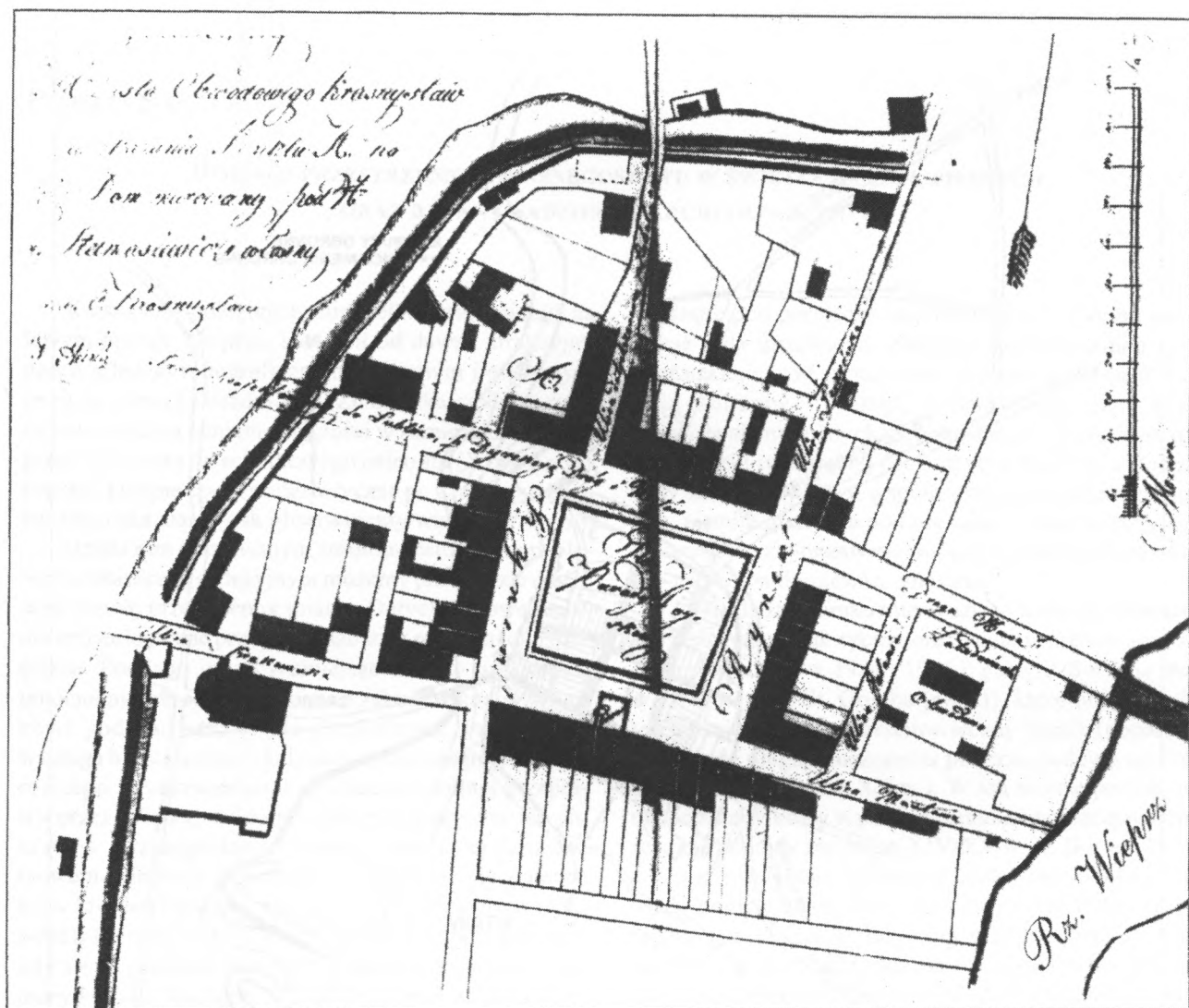
Ryc. 1. Krasnystaw w I poł. XVI w. z zaznaczonymi ważniejszymi obiektami (wg K. Pawłowskiego 1968) i szachownicowym układem ulic (wg P. Hapki 1997). 1 – Zamek, 2 – Katedra, 3 – Kościół Augustianów, 4 – Cerkiew, 5 – Kościół i Szpital Św. Ducha, 6 – Brama Krakowska, 7 – Brama Lubelska, 8 – Brama Chełmska, 9 – Ratusz, 10 – Kościół i Cmentarz Przemienienia Pańskiego, 11 – Szpital Św. Łazarza, 12 – Zespół Jezuicki (obiekty 10-12 powstały w XVII-XVIII w.).

podwójnym murem obronnym nastąpiło w I poł. XVI w. Natomiast w XVIII w. dobudowano prawdopodobnie górną partię muru ogrodzeniowego zamku, widocznego na akwreli Z. Vogla przedstawiającej widok zamku w 1794 r. (K. Sroczyńska 1980, s. 148-149).

Zamek od początków swojego istnienia był świadkiem i miejscem wielu wydarzeń, jakie rozgrywały się w mieście. Wielokrotnie był niszczone przez najeźdźców: Tatarów, Szwedów, Kozaków, ulegał pożarom, po których odbudowywano go ze zniszczeń, remontowano, rozbudowywano aby np. przymusowo gościć pretendenta do korony polskiej arcyksięcia Maksymiliana Habsburga, wziętego do niewoli przez Jana Zamoyskiego po bi-

twie pod Byczyną w 1588 r. i osadzonego w wieży zamkowej, zwanej odtąd Maksymilianowską (Br. Ch. 1883, s. 642; K. Pawłowski 1968, s. 18). Wzmocniono wówczas jego obronność bastionami, z których główny skierowany był na wschód. Z tej bowiem strony dopatrywano się największego zagrożenia dla miasta.

Zmiany te, zarówno architektoniczne jak i w systemie umocnień obronnych zamku, dały zaobserwować się we wspomnianych wcześniej badaniach archeologicznych i mają odzwierciedlenie w materiale zabytkowym. Ze źródeł pisanych dowiadujemy się częściowo o jego rozplanowaniu, wnętrzach i ich wyposażeniu oraz o znanych z historii postaciach odwiedzających Krasnystaw

Ryc. 2. Plan sytuacyjny części miasta Obwodowego Krasnystaw, 1830 r., AGAD w Warszawie, KRSW, sygn. 3552.

i podejmowanych na zamku, jak m.in. król Władysław Jagiełło, ostatni król St. August Poniatowski. Dzięki rycinie Z. Vogla wiemy, jak wyglądał zamek na krótko przed upadkiem. Bardzo trudna sytuacja kraju, który znalazł się pod zaborami sprawiła, że zabrakło funduszy na jego odbudowę. Pożar miasta w 1811 r. przesądził o rozbiórce ruin zamku, zaś pochodzący z niego materiał budowlany przeznaczono m.in. do odbudowy spalonych domów. W 1824 r. zamek ostatecznie przestał istnieć, teren wyrównano i wybudowano na jego fundamentach dwie stajnie dla garnizonu rosyjskiego stacjonującego w budynkach klasztoru augustianów (K. Pawłowski 1968, s. 27).

Z zamku zachowało się do dzisiaj w Muzeum Regionalnym w Krasnymstawie kilka fragmentów nadproży wydobytych z Wieprza, fragment późnogotyckiego portalu wmontowanego w narożnik pałacyku biskupiego przy kościele św. Franciszka w Krasnymstawie oraz nad-

proże jednej z bram zamkowych wymontowane z ruin i wywiezione przez księżną Izabelę Czartoryską do Puław (P. Kardela 1994, s. 35).

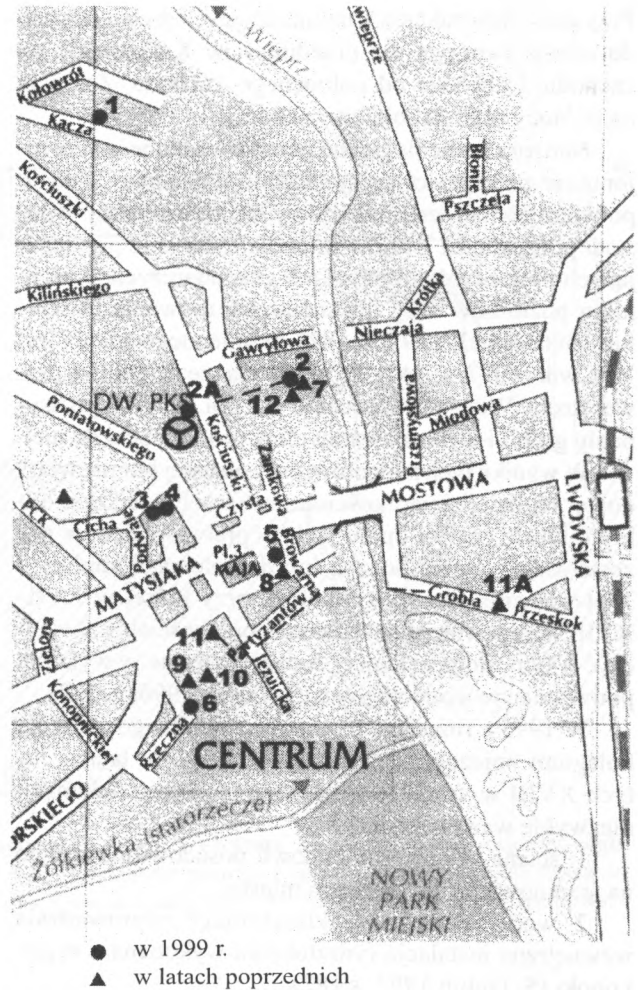
W pobliżu zamku osiedlali się kupcy i rzemieślnicy, tworząc podgrodzie. W jego sąsiedztwie powstało miasto, któremu król Władysław Jagiełło nadał w 1394 r. prawo miejskie magdeburskie. Wydarzenie to zadecydowało w dużej mierze o przyszłości Krasnegostawu, jego randze oraz układzie przestrzennym. Nazwa Krasnystaw pojawia się po raz pierwszy w źródłach pisanych w r. 1410.

Dzięki aktowi lokacyjnemu i dogodnemu położeniu na szlaku handlowym z Lublina na Ruś oraz związanym z tym licznym przywilejom królewskim np. ustanowienie składu soli w 1518 r., czy przywilej zalecający „aby każdy kupiec jadący z Wołynia i Podola przez Chełm, Horodło i Hrubieszów, obierał drogę przez Krasnystaw i zatrzymywał się tu przez 4 dni”, zasobność kasy miej-

skiej rosła i miasto zaczęło dynamicznie rozwijać się. Wzrastała też zamożność jego mieszkańców. Prestiżu miastu dodało przeniesienie w 1490 r. siedziby biskupów chełmskich, którzy rezydowali w Krasnymstawie do 1826 r., kiedy to w wyniku utworzenia diecezji lubelsko-chełmskiej przenieśli się do Lublina (Br. Ch. 1883, s. 642).

Dobrze prosperującemu miastu i jego mieszkańcom należało zapewnić bezpieczeństwo, zwłaszcza częste najazdy tatarskie zmusiły do wzmocnienia jego obronności. Stało się to możliwe w 1 poł. XVI w. w wyniku uwolnienia mieszczan od podatków na rzecz świadczeń na budowę i reperację systemu obronnego. Obwarowano wówczas miasto od zachodu i północy murem obronnym i fosą, mury zaś opatrzone kilkoma basztami oraz bramami: od zachodu krakowską, od północy – lubelską, od wschodu – chełmską, zaś od południa i od wschodu otoczono prawdopodobnie systemem ziemnych umocnień, palisady, przy jednoczesnym wykorzystaniu topografii stanowiska, jak usytuowanie na wzniesieniu, rozległa dolina Wieprza i staw (ryc. 1). Trudno natomiast powiązać system obronny miasta i zamku, który miał własne obwarowania. W odróżnieniu od płd-zach i półn-zach. części umocnień obronnych, o których traktuje odrębny artykuł w tym tomie (S. Gołub, T. Dzieńkowski 2000), a także pół-wsch. obwarowania zamku, znajomość tej części umocnień opieramy wyłącznie na źródłach historycznych, m.in. planach miasta. Przeprowadzone nadzory nad wykopami pod instalacje wodociągowe przy ul. Partyzantów (S. Gołub 1996; 1997) nie przyczyniły się do weryfikacji owych źródeł w terenie. Również późniejsze prace nadzorujące wykop pod instalację telefoniczną przy ulicy Rzecznej 9, położonej w dolinie dawnego stawu i rzeczki Żółkiewki, będącej dopływem Wieprza (ryc. 3), nie dostarczyły materiału zabytkowego. Powyżej u podnóża kolegium jezuickiego, od strony południowej, widoczne są pozostałości trwałego bastionu obronnego, którego powstanie źródła pisane datują na koniec XVI lub pocz. XVII w. (K. Pawłowski 1968, s. 14). Jego zadaniem było wzmocnienie narożnika wcześniejszych obwarowań w tej części miasta. Uwarunkowania terenowe sprawiły, że obszar ten nie był zabudowany w poprzednich wiekach. Fakt ten znalazł potwierdzenie w warstwie kulturowej zalegającej płytko – ok. 25 cm od powierzchni gruntu. Powyżej widoczne były warstwy piasku lub szaro-czarnej ziemi z fragmentami cegły, opoki, nawiezione w celu zniwelowania terenu i przystosowania go na początku XX w. pod zabudowę. Powyższe czynniki zadecydowały prawdopodobnie o braku zabytków archeologicznych w wykopie (E. Sobczuk 1999).

Największy wpływ na rozplanowanie Krasnegostawu miał akt lokacyjny z 1394 r. i związane z nim założenia przestrzenne, które przetrwały do obecnych czasów w niemalże niezmienionej formie (por. ryc. 1-3). Zgodnie z kanonami zakładania średniowiecznych miast zachodnich Krasnystaw miał planową zabudowę z prostokątnym rynkiem w centrum i szachownicowym układem

Ryc. 3. Współczesny plan części Krasnegostawu w skali 1:10000 z zaznaczonymi rejonami badań i nadzorów archeologicznych:

1 – średniowieczny gród, 2-2A – okolice zamku – Plac Augustiański – ul. Kościuszki 13, 3 – umocnienia obronne (mur miejski, fosa), 4 – zabudowa miejska, 5 – zabudowania gospodarcze, 6 – fosa (ul. Rzeczna 9), 7 – zamek, 8 – zabudowa miejska, 9 – fosa (ul. Rzeczna 5), 10 – kolegium jezuickie, 11-11A – Katedra – ul. Partyzantów – ul. Grobla, 12 – Plac Zamkowy 1.

ulic podporządkowanym kierunkowi zastanych szlaków komunikacyjnych z Lublina, Łęcznej, Krakowa, Lwowa i Chełma. Dokoła rynku widoczne są już w 1 poł. XVI w. bloki zabudowy przyrynkowej a poza uliczkami zatylnymi – bloki zabudowy miejskiej. Wyjątek stanowi strona południowa miasta, w której obserwujemy brak tej ostatniej zabudowy. Bloki zabudowy przyrynkowej przylegają bowiem do systemu ziemnych umocnień obronnych i palisady (?). Główne budowle miasta: zespół augustiański stary, cerkiew, katedra, zespół jezuicki, szpital przykatedralny św. Łazarza powstały na jego obrzeżach, inne jak kościół i szpital św. Ducha, kościół Przemienienia Pańskiego – poza linią umocnień obronnych (pierwszy na Grobli, drugi na półn. od Bramy Lubelskiej).

Przy głównych traktach komunikacyjnych prowadzących do miasta tworzyły się przedmieścia: Krakowskie od zachodu, Lubelskie od północnego-zachodu, Zakręcie na północy oraz Grobla od wschodu.

Nadzory archeologiczne przeprowadzone w tym rejonie, w przeszłości często zalewanym przez Wieprz, potwierdziły istnienie zabudowy średniowiecznej w postaci pozostałości domów mieszkalnych oraz przylegających niekiedy doń budynków gospodarczych, a także kilku poziomów dróg utwardzanych drewnem (S. Gołub 1996, s. 123; 1997, s. 182). Odmiennego zdania jest W. Ćwik (1997, s. 147), który uważa, że zabudowę prawej strony Wieprza rozpoczęto w 1 poł. XIX w., po usypaniu grobli i wybrukowaniu ulicy prowadzącej do niej.

W wyniku tych nadzorów, przy obecnej bramie wjazdowej na dziedziniec kościoła pw. św. Franciszka, odkryto mur z cegły i opoki będący prawdopodobnie pozostałością – nawą boczną lub dobudowaną kaplicą – XVI-wiecznej katedry (ryc. 1,3), przy której w XVII-XVIII w. zapewne istniał cmentarz przykościelny. Świadczyć o tym mogą szkielety ludzkie odkryte w wykopie pod instalacje wodociągowe (S. Gołub 1996, s. 123).

W 1995 r. rozpoczęto remont zachodniego skrzydła kolegium jezuickiego, wybudowanego w latach 30-tych XVIII w. (ryc. 2-3). Podczas tych prac dokonano niezwykle ważnych odkryć:

1. ściana zewnętrzna budowli posadowiona została na średniowiecznych murach miasta,
2. wodę z dziedzińca klasztornego odprowadzała wewnętrzna instalacja rynsztokowa wykonana z cegieł i opoki (S. Gołub 1997, s. 182).

Natomiast w 1997 i 1998 r. przebadano piwnice pod skrzydłem południowym dawnego kolegium jezuickiego i stwierdzono, że mogą to być pozostałości fundamentów XVII-wiecznych (?) kamieniczek.

W najstarszej części kompleksu – skrzydle wschodnim, którego budowę rozpoczęto przy końcu XVII w., piwnice nie istniały. Zarejestrowano zaś bardzo ciekawą formę budowy fundamentów – łuk arkadowy (S. Gołub 1998, rys. 5).

Wracając do rozplanowania miasta stwierdzamy, że wychodzące z narożników rynku ulice tworzą do dzisiaj siatkę krzyżujących się pod kątem prostym ulic układających się wg P. Hapki (1997, s. 27, ryc. 1) w dwa ciągi o przebiegu równoleżnikowym:

- a) południowy (obecne ul. J. Piłsudskiego, Plac 3 Maja, Fr. Żurka),
 - b) północny (obecne ul. Matysiaka, Plac 3 Maja, Mostowa),
- oraz dwa ciągi o przebiegu południkowym:
- a) zachodni (obecne ul. Poniatowskiego, Plac 3 Maja, Jezuicka),
 - b) wschodni (obecne ul. Kościuszki, Plac 3 Maja).

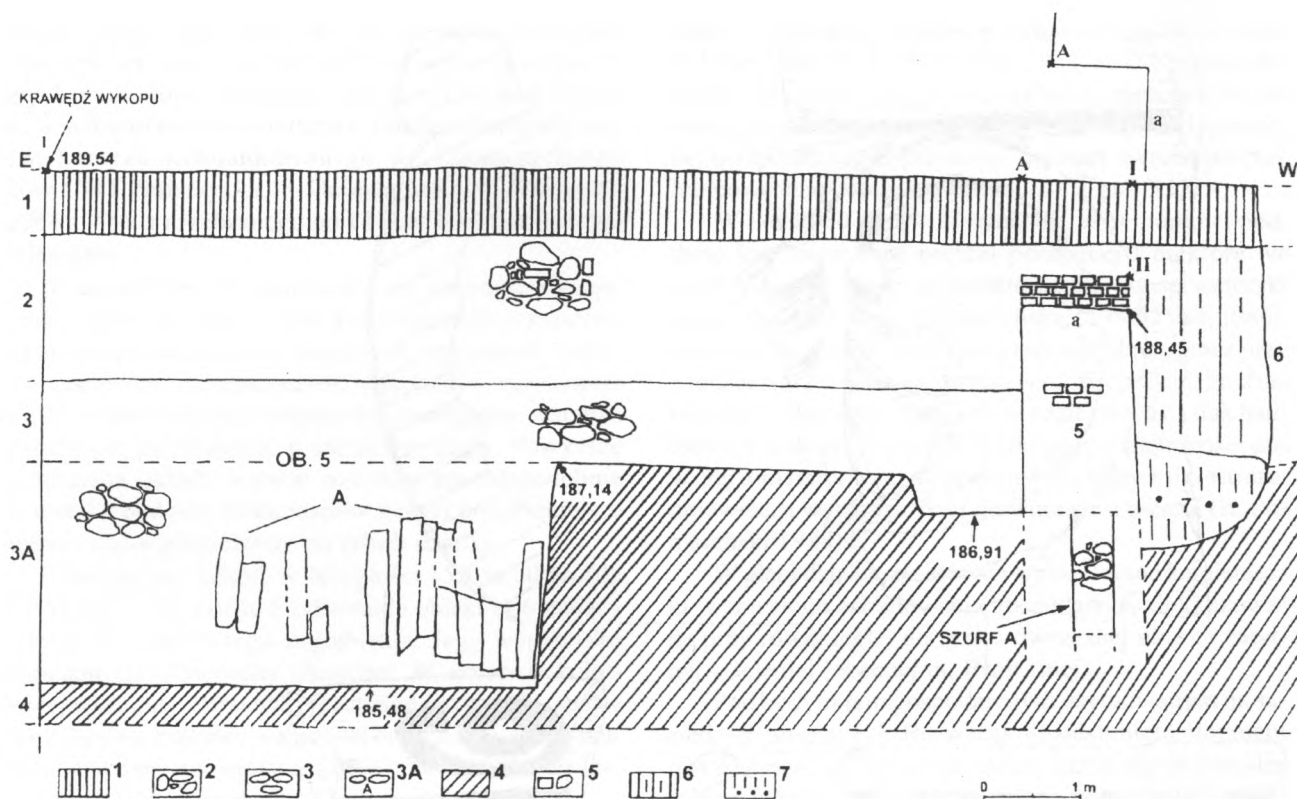
Opisany układ ulic uzupełniono z czasem o uliczki biegnące prostopadle i równoległe do głównych ciągów i rynku, położone na tyłach zabudowy przyrynkowej:

obecna ul. Kościelna i Pocztowa po stronie zachodniej, Zamkowa i Browarna – wschodniej oraz Partyzantów na południu i Czysta na północy. Stan ten był podyktowany usprawnieniem komunikacji pomiędzy głównymi traktami.

Jednakże ważniejszych zmian w układzie ulic dokonano po jednym z większych pożarów w dziejach miasta w 1811 r., podczas którego spłonęła znaczna jego część, m.in. kamieniczki w pierzei południowej, zaś ratusz uległ poważnemu zniszczeniu (W. Ćwik 1997, s. 144). Opracowany wówczas plan pomiarowy, będący jednocześnie regulacyjnym, zakładał poszerzenie istniejących ulic, przebicie nowych np. Czystej oraz likwidację mniej ważnych, np. uliczki biegnącej ukosem od Bramy Lubelskiej. Niektóre uliczki będące początkowo piśszymi (np. Rzeczna, Cicha, Podwale) i nie mające związku ze średniowiecznym regularnym układem, zmieniły swą funkcję i rangę (ryc. 2).

Dzięki wybudowaniu nowego mostu na Wieprzu w 1823 r. główny trakt komunikacyjny do Lublina zmienił swój przebieg – poprzedni most łączył Groblę z dawną Mostową, obecną Fr. Żurka (ryc. 2-3). Poszerzono wówczas pobliską ul. Łabędią (dzisiejszą Mostową), wytyczono nową ul. Nowomiejską (obecnie Okrzei) prowadzącą na przedmieście i dalej do Lublina. W tym też kierunku po zburzeniu murów obronnych, zaczął rozrastać się Krasnystaw, tworząc w odróżnieniu od dotychczasowego Starego Miasta – Nowe Miasto. Tutaj władze rosyjskie, w zamian za zajętą starą siedzibę położoną w pobliżu zamku, wybudowały augustianom nowy kościół i klasztor (1824-1839), obecnie kościół pw. św. Trójcy (T. Sulerzyska, F. Uniechowska, E. Rowińska 1964, s. 27-28). W następnych latach powstawały kolejne budowle np. szpital powiatowy, zabudowania mieszkalne.

W wyniku tych działań straciła na znaczeniu dawna ul. Lubelska (obecnie Poniatowskiego), którą prowadził główny szlak komunikacyjny do Lublina. Na planach miasta w XVIII i pocz. XIX w. zaznaczone są przy niej obiekty określane jako kanonie. Natomiast „Katalogabytków...” (T. Sulerzyska, F. Uniechowska, E. Rowińska 1964, s. 16) lokalizuje szpital św. Łazarza „w obrębie murów miejskich, przy Bramie Lubelskiej (uposażony w 1693, od 1770 murowany, rozebrany po 1810 r.)”. Nawiasem mówiąc w mieście otoczonym systemem umocnień obronnych, posiadającym gęstą i zwartą zabudowę, często wybuchały pożary, epidemie, które niszczyły miasto, dziesiątkowały jego mieszkańców. W tej trudnej sytuacji władze miasta wyraziły zgodę na wykorzystanie materiału rozbiórkowego, pochodzącego z popadłego w ruinę zamku, katedry oraz murów miejskich, które w XIX w. nie spełniały już funkcji obronnych, do odbudowy i remontów starych zabudowań, budowy nowych oraz do brukowania ulic. Prawdopodobnie wzniesiono wówczas po obu stronach ul. Lubelskiej wiele nowych kamieniczek, nadając tej części miasta bardziej

Ryc. 4. Krasnystaw, ul. Poniatowskiego 5, stan. 102, obiekt 5, fragment profilu S; 1 – humus, 2 – mur opokowo-ceglany, cegła o wym. 28 x 14 x 7 cm, 3 – lico fundamentowe północne z opoki, 3A – fundament piwnicy z opoki z pozostałościami desek do szalowania, 4 – calec, 5 – łuk z cegły i opoki, cegły o wym. 28 x 14 x 7 cm, 6 – zasypisko, 7 – zniszczona warstwa kulturowa.

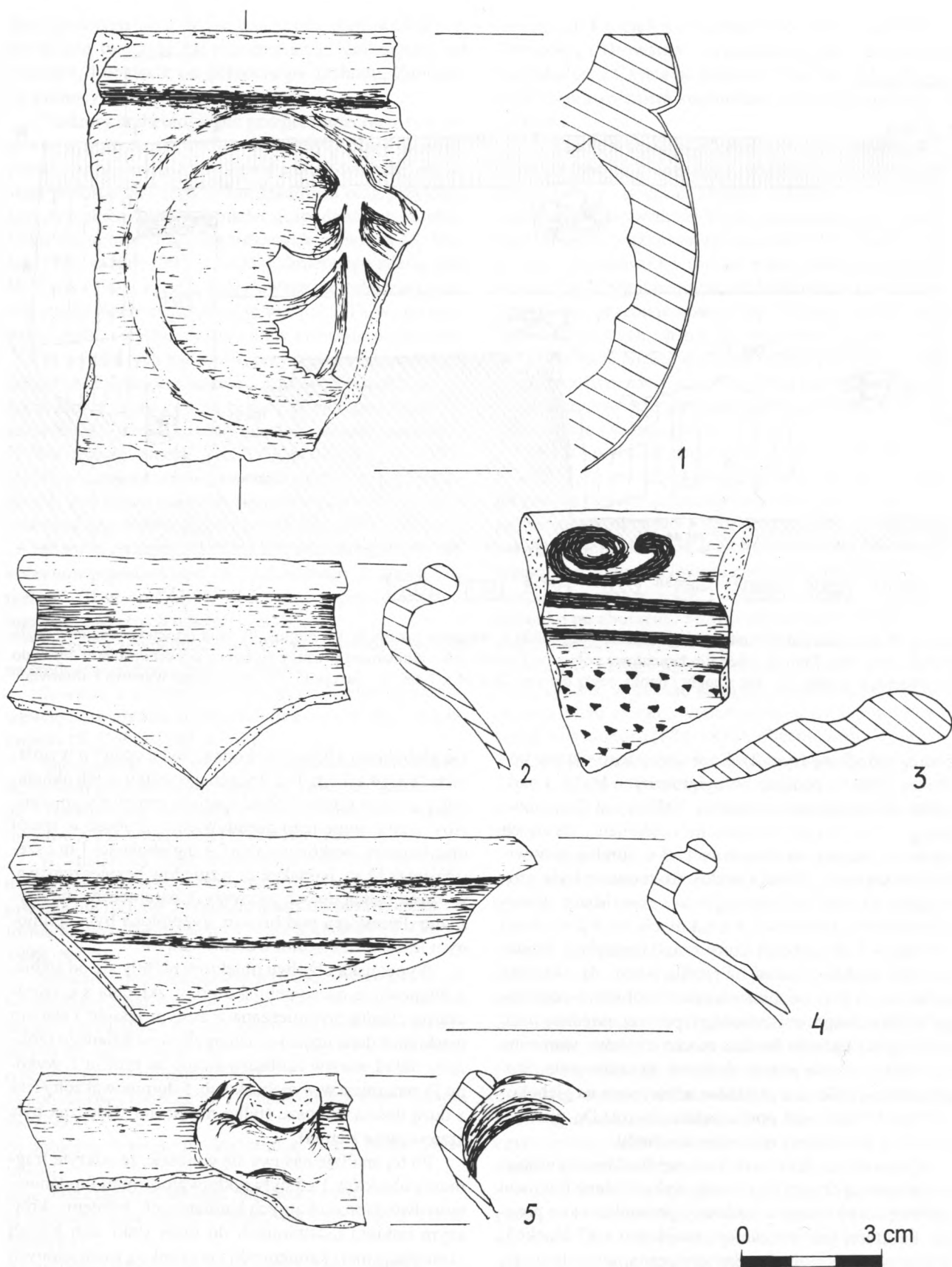
zwartą zabudowę (ryc. 2). Zapewne z tego okresu pochodzą odkryte podczas ubiegłorocznych badań i nadzorów archeologicznych na stan. 102 przy ul. Poniatowskiego 5 (ryc. 3) podpiwniczone fundamenty dawnych kamienic, oznaczone numerami 1 i 5 w obrębie stanowiska (E. Sobczuk 1999). Obiekty usytuowane były prostopadle do ulicy, a równoległe do siebie. Miały zbliżoną wielkość (obiekt 1 – 6,7 x 8,4 m, ob. 5 – 8,2 x 9,6 m) i 90 cm – 1 m grubości mury oraz konstrukcję fundamentów, zaobserwowaną na profilu S (ryc. 4). Składały się na nią: u góry pozostałości muru opokowo-ceglanego, chaotycznego, zniszczonego, poniżej układane duże bryły opoki łączone bardzo mocną zaprawą wapienną oraz wzmocnienie piwnic deskami do szalowania. Stopę posadowienia obu obiektów uchwycono na głębokości 360-370 cm pod powierzchnią ziemi. Do piwnicy obiektu 1 prowadziły od zachodu schody.

Ciekawy jest fakt, że do budowy fundamentów ściany zachodniej drugiej kamienicy, wykorzystano fragment (połowę łuku) bramy wjazdowej, prowadzącej na posesję, na której już wcześniej „znajdował się” obiekt 1. Brama okazała się wówczas zbyt cenna, więc drugą jej połowę rozebrano. Obiekt 5 zdaje się być młodszy o kilka lub kilkanaście lat od obiektu 1. Łuk o przebiegu SE-NW miał wysokość ok. 300 cm, grubość 90 cm (ryc. 4).

Do głębokości 196 cm wykonany był z cegiel o wymiarach 28 x 14 x 7 cm, bez wyraźnego wątku w ich układaniu, poniżej z opoki. Całość spojono zaprawą wapienną. Aby ustalić stopę jego posadowienia, grubość w spągu oraz budowę, wykonano szurf A o głębokości 1 m i szerokości 0,34 m. Jednakże ze względów bezpieczeństwa, w czasie badań dwóch pierwszych parametrów nie uzyskano. Przestrzeń pod łukiem wypełniona była zglinionym lessem, miejscami z domieszką iltu.

Wypełniska obydwu obiektów różniły się od siebie, a mianowicie na wypełnisko ob. 1 składała się szaroczarna ziemia przemieszana z żółtym lessem i jasnym piaskiem z dużą ilością gruzu opokowo-ceglanego (zbliżony układ warstw zaobserwowano na profilu E wykopu 1), natomiast w wypełnisku ob. 5 dominował żółty less z dużą ilością rumoszu (tylko miejscami widoczna była szaro-czarna ziemia).

Po tej analizie nasuwa się wniosek, że odkryte fragmenty obiektów 1 i 5 były podpiwniczonymi fundamentami dwóch prostokątnych kamieniczek, frontem – krótszym bokiem ustawionych do ulicy (taki sam kształt i orientację mają kamieniczki przy rynku), rozdzielonych pasem nienaruszonej ziemi tzw. międzuchą szer. ok. 2,1 m, która w trakcie pożaru miała zapobiegać rozprzestrzenianiu się ognia. Jednakże odkrycie obiektów we

Ryc. 5. Krasnystaw, ul. Poniatowskiego 5, stan. 102, wykop 1. Wybór zabytków: 1 – fragm. kafla glazowanego XVII-XVIII w., 2 – wylew naczynia toczonego XIV w., 3 – fragm. ornamentowanego talerza XIV-XV w., 4 – wylew ornamentowany XIV w., 5 – fragm. wylewu naczynia toczonego XIV-XV w. (Rys. A. Mazur-Betiuk).

fragmentach (ponieważ ich reszta znajduje się poza obrębem wykopu), nie pozwoliło na ustalenie całościowych wymiarów. Nie można wykluczyć, że kamieniczki te odbudowano na starszych fundamentach szpitala św. Łazarza wzmiankowanego w „Katalogu zabytków...” (T. Sulerzyska, F. Uniechowska, E. Rowińska 1964 s. 16), a rozebranego po 1811 r., lub starszych kamieniczek.

Poza obiektem 5 znajdowało się zasypisko sięgające do głębokości 160-170 cm, które stanowiła szaro-czarna ziemia przemieszana z ułamkami cegły, desek, zaprawy wapiennej i przepaleniami, pod którym zarysowała się 80-centymetrowej miąższości zniszczona warstwa kulturowa, przekopana, z ułamkami cegły. Powyższe zaburzenia układu warstw powstały prawdopodobnie w wyniku budowy fundamentów z cegły pod późniejsze zabudowania gospodarcze na tyłach działki.

Bardziej na zachód, w odległości 15,1 m od profilu E wykopu 1, na profilu S odsłonięto obiekt nr 6 mający kształt doniczkowatego zagłębienia. Jego wypełnisko posiadało niejednorodny charakter. W warstwie kulturowej wystąpiły warstewki przepalonego margla, spalonego drewna, zaprawy wapiennej oraz czarno-szaro-brunatna warstwa zawierająca węgle drzewne, ułamki lesu, kredy. Obiekt zagłębiony był w całość na 2,9 m.

Była to zapewne jama gospodarcza, jeden z najstarszych obiektów – oprócz fragmentu muru miejskiego – odkrytych w wykopie 1. Na podstawie kilku fragmentów ceramiki i kafla garnkowego pozyskanych z obiektu, jego funkcjonowanie datować można przypuszczalnie na XIV-XVI w. Taką bowiem chronologię ustalono dla kilku fragmentów ceramiki i kafla garnkowego pozyskanych z obiektu.

Podczas prac na stan. 102 przy ul. Poniatowskiego 5 i Cichej 1, 3, 5, obejmujących wykop 1 pod budynek usługowo-handlowo-mieszkalny i wykopy 2-3 wraz z odcinkami w obrębie średniowiecznych umocnień obronnych (murów miejskich i fosy), pozyskano łącznie 267 fragmentów różnego typu zabytków, w tym 197 ułamków ceramiki o różnej chronologii:

- z okresu wpływów rzymskich (S. Gołub 1999, s. 10) – 1,
- z XIV-XV w. (ryc. 5: 3) – 14,
- z XVII-XVIII w. – 10,
- cegły palcówki (w tym dwa glazurowane) – 3,
- kafli (w tym jeden XVII-XVIII w., ryc. 5: 1) – 6,
- kubek miedziany, kuty XVII-XVIII w.

Ponadto znaleziono fragmenty zabytków szklanych, żelaznych, płytki posadzkowej.

Latem 1999 r. objęto nadzorem archeologicznym wykop pod rozbudowę kamienicy przy Placu 3 Maja 11, w pierzei wschodniej rynku (ryc. 3), do której zaplanowano dobudowanie pawilonu usługowo-handlowego z lokalizacją przy ulicy Browarnej 6. Na kolejnych planach miasta od XVI do XX w. (ryc. 1-2) widzimy tu zwartą zabudowę w postaci murowanych kamieniczek mających prostokątny kształt, krótszym bokiem skiero-

wanych do rynku. „Katalog zabytków...” (T. Sulerzyska, F. Uniechowska, E. Rowińska 1964, s. 29) podaje dokładniejsze informacje o ich wyglądzie zachowanym do obecnych czasów; są wąskie dwu- lub trzykondygnacyjne, podpiwniczone, przykryte dachem dwuspadowym. Ich powstanie datuje się na XVIII – 2 poł. XIX w.

W latach 80-tych – 90-tych XX w. remontowi poddano kamieniczki w pierzei północnej i niektóre we wschodniej. Nadzór architektoniczno-konserwatorski sprawowała wówczas L. Wyszynska, (1982, 1984, 1986). Natomiast nadzorami archeologicznymi objęto prace przy wzmacnianiu fundamentów kamieniczek przy ul. Fr. Żurka (ryc. 1-3), którą niegdyś prowadził główny szlak handlowy z Lublina na Ruś. W wykopach o głębokości powyżej 3 m natrafiono na pozostałości ulicy z okresu średniowiecza wymoszczonej drewnianymi balami (R. Pomarański 1988).

W głębi działek, na których wybudowano kamieniczki, wzniesiono zabudowania gospodarcze, zlokalizowane przy równoległej do rynku ówczesnej uliczce zatylnej – Jeleniej (obecnej ul. Browarnej).

Pod budynkiem gospodarczym usytuowanym na sąsiedniej posesji (ul. Browarna 8) odsłonięto fragment lica północnego muru ceglanego, będącego pozostałościami fundamentów pod budynek gospodarczy prawdopodobnie z końca XIX lub pocz. XX w. Należy sądzić, że budowla ta była zapleczem gospodarczym dla kamienicy przy Placu 3 Maja 12, przylegającej do kamienicy nr 11, na której prowadzono nadzory archeologiczne. Wskazuje na to mur o przebiegu N-S, chaotyczny, zniszczony, zbudowany z cegły o wymiarach 16 x 7 x 29,3 cm spajanej zaprawą wapienną z dużą ilością piasku. We wspomnianym murze odkryto zaledwie jeden fragment ceramiki siwej XVIII w. oraz dwa fr. ceramiki szklawionej (XVII w.), które są jedynymi zabytkami z tego wykopu.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że Krasnystaw jest klasycznym przykładem miasta lokowanego na prawie magdeburskim, którego główne założenia przestrzenne przetrwały w niemalże nie zmienionej formie do obecnych czasów. Znajomość tego tematu opieramy na analizie retrospektywnej najstarszych zachowanych planów, źródeł pisanych oraz archeologicznych i porównaniu jej ze stanem aktualnym. Dotychczas dokładnie rozpoznano i przebadano system umocnień obronnych w postaci muru miejskiego i fosy w zach. i półn. części miasta oraz częściowo obwarowania zamku. Pozostaje jeszcze zwerifikowanie w terenie wiadomości ze źródeł pisanych dotyczących systemu zabezpieczenia Krasnegostawu od strony południowej i wschodniej. Niezwykle pomocne do poznania dziejów miasta i jego rozwoju przestrzennego są nadzory i badania archeologiczne w wykopach budowlanych oraz przy remontowanych kamieniczkach w obrębie Starego Miasta, które zwłaszcza w tym rejonie objętym ścisłą ochroną archeologiczną, powinny być kontynuowane.

LITERATURA

- Boruch P.
1984 *Krasnystaw, woj. chełmskie. Dokumentacja z badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku Zamek w 1984 r.*, mps WOSOZ Del. Chełm.
- 1986 *Krasnystaw, woj. chełmskie. Dokumentacja z badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku Zamek w 1985 r.*, mps WOSOZ Del. Chełm.
- [Chlebow ski B.] Br. Ch.
1883 *Krasnystaw*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W., t. IV, Warszawa, s. 641-644.
- Ćwik W.
1997 *Z dziejów Krasnegostawu w XIX w.*, R. Chełm., t. 3, s. 143-163.
- Gołub S.
1996 *Wyniki badań i nadzorów w Krasnymstawie*, APŚ, t. 1, s. 123-125.
- 1997 *Badania zespołu pojezuickiego oraz nadzory archeologiczne w Krasnymstawie*, APŚ, t. 2, s. 180-182.
- Gołub S., Betiuk-Mazur A., Dzieńkowski T., Filip W., Kutylowska I., Maciejewski M., Rudnik S.
1998 *Dokumentacja z badań archeologiczno-konserwatorskich. Krasnystaw, ul. J. Piłsudskiego 5. Stanowisko 101. Odcinki 59-63. Skrzydło wschodnie zespołu pojezuickiego*, mps MR Krasnystaw.
- Gołub S., Dzieńkowski T., Mazur-Betiuk A.
1998 *Krasnystaw, Plac Zamkowy 1. Dokumentacja z badań ratowniczych i nadzorów archeologicznych*, mps MR Krasnystaw.
- Gołub S., Dzieńkowski T., Sobczuk E.
1999 *Dokumentacja z badań ratowniczych i nadzorów archeologicznych. Krasnystaw ul. S. Poniatowskiego 5 i Cicha 1,3,5. Stanowisko 102*, mps MR Krasnystaw.
- Gołub S., Dzieńkowski T.
2000 *Wyniki badań wykopaliskowych i nadzorów archeologicznych nad średniowiecznym systemem obronnym Krasnegostawu (w tym tomie)*.
- Hapka P.
1997 *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Krasnystaw. Studium wartości kulturowych. Załącznik do części I. Lublin*, mps UM Krasnystaw.
- Kardela P.
1994 *Nie istniejący zamek w Krasnymstawie*, „Zapiski krasnostawskie”, t. I., s. 27-36.
- Pawłowski K.
1968 *Krasnystaw, Studium historyczno-urbanistyczne. Część I – opisowa*, Warszawa, mps WOSOZ Del. Chełm.
- Pomarański R.
1988 *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego na ulicy Fr. Żurka na terenie Starego Miasta w Krasnymstawie*, mps ROSiOOK Zamość.
- Sobczuk E.
1999a *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych w Krasnymstawie ul. Poniatowskiego 5, stanowisko 102*, mps MR Krasnystaw.
- 1999b *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych w Krasnymstawie ul. Browarna 6*, mps MR Krasnystaw.
- 1999c *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych w Krasnymstawie ul. Kościuszki 13*, mps MR Krasnystaw.
- 1999d *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych w Krasnymstawie ul. Rzeczna 9*, mps MR Krasnystaw.
- 1999e *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych w Krasnymstawie ul. Kacza 29*, mps MR Krasnystaw.
- Sroczyńska K.
1980 *Podróże malownicze Zygmunta Vogla*, Warszawa, s. 148-149.
- Sulerzyska T., Uniechowska F., Rowińska E.
1964 *Powiat krasnostawski, Katalog zabytków sztuki w Polsce, T. VIII, Województwo lubelskie, zeszyt 8*, Warszawa, s. 15-31.
- Wyszynska L.
1982 *Krasnystaw, północna pierzeja rynku*, mps ROSiOŚK Zamość.
- 1984 *Kamienice rynkowe – północna pierzeja, Krasnystaw, ul. Świerczewskiego 11-29 i 13-27*, mps ROSiOŚK Zamość.
- 1986 *Krasnystaw, kamienice wschodniej pierzei rynku. Dokumentacja historyczno-konserwatorska*, mps ROSiOŚK Zamość.

ELŻBIETA SOBCZUK

SPATIAL DEVELOPMENT OF KRASNOSTAW IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES AND RECENT ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AND SUPERVISIONS

Krasnystaw is a classic example of a city located on the basis of the Magdeburg law, whose main urban outline survived in an almost unchanged form until the present day. Our knowledge of this subject is based on a retrospective analysis of the oldest preserved city plans, historical and archaeological sources and their comparison with the current state.

The oldest construction in the city, according to these sources, is a mediaeval timber stronghold called Szczekarzów. Its hypothetical localisation, according to K. Pawłowski, is assumed to be in the area of the Kołowrót and Kacza streets, at an original crossing point of the river Wieprz. However, we do not know how long the stronghold functioned, as well as when and how it ceased to exist. On the other hand, we have more information concerning the castle, its localisation and approximate dates of construction of the foundations, the fortification system, the way it looked on the outside and how it was furnished inside until its decline. These facts were partly supported by archaeological excavations carried out by P. Boruch in 1984 and 1985, as well as by S. Gołub in 1998.

Around the castle developed adjoining constructions. In their vicinity, „from scratch”, king Jagiełło established a city according to the Magdeburg law in 1394, which later came to be known as Krasnystaw. The city obtained a planned and regular urban construction based on a chessboard layout of streets corresponding to the existing communication routs. In the centre of the city there was a market square and a town hall. At the beginning of the 16th century it was surrounded from the west and north by a system of defence fortifications in the form of a wall and a moat, while the south and east were most probably fortified by means of earth mounds and a palisade. On the outskirts of the city buildings serving various purposes were

constructed, such as a church, an Augustinian cloister, a cathedral, an Orthodox church as well as a Jesuit church and college. Along the main communication routs formed a suburbia, which together with the increase of the number of inhabitants in the 19th century became part of the city – the so called Nowe Miasto (New Town).

The appearance of the Stare Miasto (Old Town) was greatly influenced by the fire in 1811, as a result of which a great part of it was burnt down. The demolition material coming from the city walls, the cathedral and the castle was used then in the reconstruction of old and building new houses, for example, the one at 5 Poniatowski street, which was under archaeological supervision in 1999. In the process of the supervision, fragments of two quadrangular houses with a clear layer of marl and brick debris (demolition material) were discovered. The debris covered foundations which had been built of marl connected by means of very strong limestone mortar. In the construction of one of the houses an older arch was used which had earlier served as part of an entrance gate. The houses faced the former Lubelska street and were separated by a section of untouched ground. At the back of one of the houses there are visible fragments of foundations of a household. A similar type of construction was recorded at 6 Browarna street, which is situated at the back of the house No. 11 at 3rd of May square.

The above information leads to the conclusion that further supervision and archaeological investigation should be carried out, especially within the Old Town of Krasnystaw. Such studies allow for a local verification of the information included in historical sources and in the plans of the city dating from the first half of the 16th to the beginning of the 20th century.